

NEKOLIKO IZVJEŠTAJA TOME KOVAČEVIĆA O TAJNOJ DJELATNOSTI ZA SRBIJANSKU VLADU IZ 1848. GODINE*

Damir Agičić

Toma Kovačević rođio se u selu Bukvice kod Dervente 1820. godine. Nakon završene franjevačke škole u samostanu Kraljeva Sutjeska 1837. godine otišao je na daljnje školovanje u Peštu. Nekoliko godina kasnije završio je studij teologije i zaređio se pod imenom Josip. Preko Beograda vratio se nakratko u Bosnu, a u drugoj polovici 1843. godine preselio se u Beograd.¹ Tamo je započeo svoju dugogodišnju djelatnost za srbijansku vladu, povremeno putujući u Bosnu, Hrvatsku i Dalmaciju te Vojvodinu. Umro je oko 1865. godine.²

S vremenom je Kovačević stekao povjerenje srbijanskog ministra unutarnjih poslova Ilije Garašanina i postao jedan od glavnih djelatnika u tajnim političkim akcijama koje je srbijanska vlada poduzimala želeći utjecati na susjedne pokrajine u Turskom Carstvu radi njihova oslobođenja od turske vlasti i pripojenja Kneževini Srbiji. Između 1845 – 51. godine nalazio se na čelu sjevernoga predjela tajne organizacije za pripremu ustanka protiv Turaka sa sjedištem u Beogradu, a 1850. godine izradio je *Ustav Politične Propagande imajuće se voditi u zemljama slaveno-turskim*.³

U ljeto 1848. godine, kad su dijelovi Habsburške Monarhije postali poprištem revolucionarnih zbivanja i mađarsko-srpskog rata, Toma Kovačević proputovao je Hrvatsku, Dalmaciju i Bosnu i o svojim zapažanjima podnio detaljne izvještaje Iliji Garašaninu i knezu Aleksandru Karađorđeviću. Iz njegovih izvještaja vidi se srbijanska upućenost na pomoć francuske politike u rješavanju istočnog pitanja, umiješanost Srbije u mađarsko-srpski rat u južnoj Ugarskoj – Vojvodini Srbskoj, njezin postojani interes za Bosnu i Hercegovinu i dr.

Od dokumenata koji se ovdje prvi put objavljuju u cijelosti⁴ svakako je najzanimljiviji izvještaj iz listopada 1848. godine. U njemu Kovačević svoje nalogodavce detaljno obavještava

* Ova je građa trebala biti objavljena u Glasniku arhivâ i Društva arhivista Bosne i Hercegovine, ali su tragične ratne okolnosti to onemogućile. Stoga objavljujem tekst u Historijskom zborniku i posvećujem ga Husniji, Sonji i svim svojim bosanskohercegovačkim prijateljima i ljudima dobre volje.

¹ Lj. Doklešić, Prilog istraživanju oslobodilačkih akcija na Balkanu u 40-im godinama XIX. stoljeća. Historijski zbornik, XXXVII (1), Zagreb 1984, 11, nap. 61. – Doklešić je razriješio neke nejasnoće u vezi s Kovačevićevim imenom i vremenom njegova dolaska u Kneževinu Srbiju.

² Točan datum Kovačevićeve smrti nije utvrđen. Zna se da je to bilo oko 1865. godine, kada je izašla njegova knjiga *Opis Bosne*.

³ D. Agičić, Statuti tajne Garašininove organizacije za pripremu ustanka protiv turske vlasti u slavenskim pokrajinama Turskog Carstva (1849/50. i 1850/51), Historijski zbornik, XLIV (1), Zagreb 1991 (izašlo 1992), 163 – 176.

⁴ D. Stranjaković prepričao je Kovačevićeve izvještaje u svome članku Politička propaganda Srbije u jugoslavenskim pokrajinama 1844 – 1858, Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu, IX, Novi Sad 1936, 161 – 164.

o stanju duhova u Bosni i Hercegovini i daje svoje prijedloge za djelovanje Srbije u tim turskim pašalucima. Njegova je teza da tamo živi "po zakonu razdvojeni" srpski narod. U koncepciji o Srbima triju vjeroispovijesti (pravoslavne, katoličke i islamske) koji nastavaju Bosnu i Hercegovinu, Kovačević slijedi u to doba široko rasprostranjeno mišljenje o jeziku kao određujućem čimbeniku nacije, prema kojem su svi štokavci Srbi. Sukladno tome, Kneževina Srbija ima i pravo i dužnost da poradi na ujedinjenju cjelokupnog "srpstva", smatra Kovačević. Taj njegov izvještaj unekoliko je anticipacija statuta (ustavâ) tajne organizacije iz 1849 – 51. godine.⁵ Neki od ljudi koje je Kovačević predložio za suradnike u tajnim političkim akcijama, zauzet će svoja mjesta u tajnoj organizaciji.⁶

Izvještaji se danas nalaze u Arhivu Srbije u Beogradu u Fondu Ilije Garašanina. Prva tri pisma, upućena Iliji Garašaninu, nose signaturu 392, a izvještaj o stanju u Bosni i Hercegovini 269. Pisani su rukom ćirilničnim pismom. Ovdje je tekst transliteriran. Slovo Ъ označeno je kao ě, a meki i tvrdi znak izostavljeni su. Izvještaji su datirani po julijanskom kalendaru.

PISMO TOME KOVAČEVIĆA ILIJI GARAŠANINU IZ BEOGRADA 19. (31.) VIII. 1848. GODINE

Beograd 19. Avgusta 848.

Visokopočitajemij Gospodine!

Shodno dobivenom uputstvovaniju, odma po dolazku mome u Beograd potražio sam one francuzke ovamo skoro došavše ljude, – u ovome traženju tako sam predostrožno postupio, da oni ni misliti nemogu, da sam na to od koga upućen, jerbo sam najpre za ručkom u zdaniju s tolmačom poznanstvo učinio, pokazavši se istome, da sam iz Bosne. Ovo kada sam učinio on je odma radije i ljubopitnije o Bosni i Slavjanstvu razgovarao se, i počem je uvidio, da ja i one Bošnjake, koji sada u Carigradu borave, i s koim je on, po njegovom navodu u najvećem Prijateljstvu, poznajem, – bez oklevanja je na stranu iz traktera izveo me, i kao tajnu odkrio mi, da Pravitelstvo francuzko svojskij djeluje da Slavjani u Carstvu Turskom Slobodu dobiju. – Uz sve ovo nastavlja, da Pašalić⁷ koji je Vašem Visokorodiju dobro poznat sada putuje za u Bosnu. Polzujući se ja ovim tolmača povjerenem, predstavim mu, da bi se ja želio s Alfredom Le Franse⁸ – tako se zove onaj putnik – sastati i o Bosni razgovoriti. Ovo predstavljenije tolmač s radostu primi i odma me odvede rečenom G. Alfredu, kome ja posle običnog pozdrava opišem, kako smo mi Bošnjaci i Ercegovci od više vremena nemogući "dugotrajnij jaram Turskij" snositi, svakim mogućim načinom pokušavali da nam se kakva nibud olakšica učini. U ovome predprijatiju, držali smo da će nam Austrija i Rusija pomoći, no ove dve po predmetu ovome učinena mnogokratna obećanja svoja, svikada su neispunjena ostavile, i tim postupkom učinile, da im više vjerovati, i na nji se osloniti nemožemo (ovde navedem dokazatelstva kako su nas ove dve sile obmanjivale). Sada pak, kada su bezdělja Turska najveći stepen postigla, i kada Turci ni u čemu nepovinujući se Sultanu, Hristijane nemilostivo tiraniziraju, mi smo svu nadeždu položili u slobodno i velikodušno Pravitelstvo Francuzko, uzdajući se, da će ono shodno većitog spomena dostojnom Manifestu La Martinovom i nama za slobodom od toliko stotletija uzdišućim čoveko-

⁵ Usp. D. Agičić, n. dj., 165 – 175.

⁶ Npr. Đorđe Nikolajević kao kolovođa južnog predjela 1850. ili Luka Klaić kao agent u Jasenovcu.

⁷ Filip Pašalić, bosanski franjevac. Između 1838 – 43. tajnik franjevačkog provincijala Marjanovića. Suradivao sa srbijanskom vladom u četrdesetim godinama 19. stoljeća.

⁸ Alfred le France, francuski časnik koji je 1848. posjetio Kneževinu Srbiju i susreo se s nekim važnim ljudima razgovarajući o mogućnostima francuske pomoći. U Garašaninovoju ostavštini sačuvano je jedno pismo o njegovoj misiji. (Arhiv Srbije, Fond Ilije Garašanina 393)

ljubivu pomoć ukazati. Mi spremajući od više godina, da slobodom ako ne inače, oružanom rukom izvojujemo svega smo nabavili, što nam je potrebno. Slēdovatelno, mi samo moralnu pomoć od hvalēnog Pravitelstva oēekujemo. Mi oēekujemo i to, da se oēo Slavjanskij narod u Turskoj Źiveēij u jednu massu slije, jednom Hristijanskom Pravitelstvu podvrgne, i jednakim pravama obdari. Ovo pravedno zahtevajuēi, neŹelimo Suverenstvo Carsko odbaciti, nego i nadalē ēemo podanici nēgovi, ali slobodni, biti. Ako se nama Źto skorije ozbiljno nepomogne, zulum Turski posvednevno rasteēij, primoraēe nas, da po primēru ēoveka, koi kada se topi i za ognēno gvoŹde prifaēa se, na oruŹije ustanemo, i maēem u ruci slobodu zadobijemo, ili svi izginemo, jerbo ēemo s veēom utēhom na onaj svet poēi robstva oslobodivŹi se, neŹeli ostati u robstvu Źivi. Mi dakle molimo preko vas slobodno VaŹe Pravitelstvo, da uvidi naŹe stradanije i ēas pre ruku pomoēi pruŹi nam, te tako nas od dosadanēg robstva, kao i ubitoēnog upliva Ruskog i Austriskog oslobodi. Za ublaŹiti pak Narod da se ioŹt za koje vreme na Spaije i Zulumēare svoje nedigne, Źelili bi kakav utēŹitelni glas meēu njima rasprostraniti, t. je takvij, da narod osēti i uvēri se da ēe on Źeljno oēekivanu oblakŹicu poluēiti.

Na sve ove reēeni G. Kapetan Artilerije preko tolmaēa odgovori: "Ukoliko ja celj Pravitelstva fr./ancuskog/ poznajem, ovo veē radi, i energično ēe raditi, da se nepremēno Slavjani u Turskoj oslobode i to moŹete s najveēim uvērenēm Narodu soobŹŹiti. Kako sam pak ja u tome sada poloŹeniju, da niŹta nemogu Poslaniēestvu francuskom u Carigradu zvaniēno javiti, tako je potrebno da vi to sve ovd. /aŹnjem/ Konzulu naŹem predstavite a ja ēu ga moliti, da on to zvaniēno piŹe u Carigrad". Posle ovog Kapetan me i tolmaē odvedu Konzulu. Ovde Alfred izloŹi sve Konzulu rekavŹi mi da to neēe za dugo trajati, Źto naŹi ljudi trpe, ovako me stane voproŹavati: Jeste li vi u sluŹbi Pravitelstvenoj? Od. /govor/ Je sam bio, no u vreme proglaŹenja francuzke Republike, da bi bolēe za Narod dējstvovati mogo dao sam ostavku. Pit. /anje/ Jeste li poznavali nekog Popa Jevtu iz Bosne, koi je ovo dana kod mene bio, i za Bosnu molio? Od. /govor/ Poznajem ga, on je od viŹe godina za narodnost trudio se. Ja sam mu, veli on, kazao, da napravi tuŹbu protivu Turaka, podpisima nekoliko BoŹnjaka snabdēvenu meni podnese, pak ēu ju Poslaniku naŹem u Carigrad poslati, i zato i vama velim, da to isto uēinite i ujedno naēete nekoliko ljudi koi bi tuŹbu poslaniku nosili. Ja mu odgovorim, da sada nije vreme tuŹbe pisati i deputacije Źiljati, nego opasnost koja nam grozi od Turaka da glavnije ljude neizseku, iziskuje skoru pomoē. Na ovo Konzul: Ja ēu odma sutra u Carigrad pisati, da Tair-PaŹa⁹ dobije zapovest, da Hristijane brani, no vi ipak treba da uēinite Źto sam vam reko. Ja mu i na ove reēi odgovorim, da ēu tuŹbu soēiniti i od viŹe ljudi podpisati moēi, no na svakij naēin od naŹi ljudi nesme niko u Carigrad iēi, jer kad bi se u Bosnu vratili, i Turci doznali, da su u Carigradu bili, odma bi ij Turci izsekli, kao Źto su ove zime s 8 nji uēinili, koi su u Carigradu bili, i na jemstvo Tair PaŹe s Carskom buruntiom u Bosnu povratili se, i sada u Travniku u okovima po Źelji Bosanskij Turaka leēe. Na ovo Konzul: "Tair PaŹa je Carskij ēovek kako su to Turci mogli koē nēga izraditi?" Turci rekнем mu ja PaŹu bi oēterali da to nije uēinio, jer oni u Bosni nikoga naē sobom Gospodara nepoznaju, niti oēe da znadu za Carske Fermene i HatiŹerife, jednom reēju oni su u toliko sada narod poēeli ugnētavati, da ēe narod morati na oruŹije ustati, i zato molim, da nas Pravitelstvo fr./ancusko/ ēas pre zaŹtiti, jer mi ako i neŹelimo rebelanti biti, i ako nemislimo protivu ēovekoljubivog sada Sultana dizati se, ipak ravnoduŹno gledati, da nas Turci kasape, nemoŹemo, negoēemo, kao Źto smo veē pripravnj, morati zulumēare iztrebiti, nadajuēi se da ni francuzsko Pravitelstvo niŹta neēe imati protivu toga, ako mi ostajuēi vērni podanici Porte, zulumēare oēistimo, Źto moŹemo i moramo uēiniti. Ja vam opet kaŹem veli Konzul da ēe Pravitelstvo fr./ancusko/ znati Slavjane osloboditi, a i odma podējstvovati, da Turci blaŹije s Hristijanima postupaju, a to Źto je u Bosni ēinēno po

⁹ Tahir PaŹa, turski drŹavnik, ministar mornarice (kapudan-paŹa), jedrenski namjesnik, a izmeēu 1847 – 50. godine bosanski vezir. Proveo agrarne reforme kojima je temeljito Źelio izmijeniti zemljiŹne odnose u Bosni. Umro u travnju 1850. godine.

većoj časti, čineno je pre proglašenja Fr. /ancuske/ Respublike." Pre Fr. /ancuske/ R. /epublike/ ovi su Bošnjaci, rekнем ja, okovani, no i sada u okovima očajavaju, oni isti Turci koji su pre Respublike francuske u Bosni bili i sada tamo svirčepstvuju tako, da je oko 100 ljudi zbog nji ovog ljeta u Dalmaciju, 300 u Hrvatsku a mnogo više u Srbiju prebježlo i posvednevno prebježava, ja vas Gospodine uvjeravam da Sultan samo ime vladatelja Bošanskog nosi a niko ga za takvog u Bosni izuzimajući bédnu Raju nepriznaje, niti mi možemo dušom danuti, dok se svi rdavi Turci odande neisteraju. Ovako kada sam Konzulu dokazao, da se u Bosni sa mirnim načinom ništa uspjeti nemože, zapita me Konzul: "Imate li oružija i amunicije i ko vam je nabavio"? Imamo vozrazim ja dovoljno i u tome najviše Srbskom Pravitelstvu zablagodariiti imamo s koim u najvećem Prijateljstvu i Simpatiji stoimo, no ipak držimo, da ovo Pravitelstvo tek onda s izvještnim uspjehom može nam pomoći, ako i Pravitelstvo R. /epublike/ fr. /ancuske/ na ruci nēmu i nama bude; mi s ovim Pravitelstvom i s ostalim Slavjanima u Carstvu Turskom želimo pod jednim narodnim Pravitelstvom i pod vrhovnim Gospodarstvom Porte biti, i sovršeno ispunenije ove želje može nas zadovoljiti. Poslédno ove reči najbolje su se Konzulu dopale, i on s veselim glasom reče: Vi svi treba da tako mislite, i verujte da će fr. /ancuska/ sve moguće učiniti za Slavjana, no nikakvo predprijatije protivu Porte, koje vidim i vi neželite, nemože Resp. /ublika/ fr. /ancuska/ podpomagati. Naposlédku ja opet preporučim mu Bošnjake, i obećam da Narod Slavjanski pod zaštitom Fr. /ancuske/ nikada se neće povesti dati za intrigama i interesima Russije i Austrije koje su nas dosada ugnětavale, no da ćemo većito blagodarni i priznatelni Fr. /ancuskoj/ za oslobođene ostati, a ja polazim odma da narod uvěřim, da će fr. /ancusko/ Pr. /avitelstvo/ svoje obećanē u pre hvalēnom Manifestu izloženo ispuniti. Ja sam mu do mesec dana tužbu doneti obećo, a on je odma tolmaču zapovedio, da moje kazivanē pobeleži, i opet mi obećo da će sutra u Carigrad u ovome predmetu pisati. Ođpuštajući mene Konzul reko mi je: "Ja ću tužbu svaku Poslaniku poslati, i on će ju za sebe zadržati i po njoj raditi, bez da će ju divanu podnositi, a kada velite, da je opasno da ljudi u Carigrad idu, to neka se i nešilje, fr. /ancusko/ Pr. /avitelstvo/ radiće i brez toga, samo bolē može onda raditi kada su mu zulumi poznatii. Nemogu nenavesti ovde, da su i Konzul i Alfred rado i ljubopitno mene saslušali. Pašalić je na dva dana pre ovi ljudi iz Carigrada otišo, i ako udari preko Srbije, potrebno bi bilo s njime razgovoriti se. Tamo je otišo nekij Jozo Dragićević. O nēmu ovde navodim, da je bio s Barišićeve strane¹⁰ i da je sada u Zagrebu kod Gaja boravio, a u ostalom ništa o nēmu nemam navesti.

Ja odavde polazim sutra preko Šabca i Mitrovice tim povodom, da mogu u Šabcu dočekati uputstvovanije, ako bi mi vaše visokorodije takovo po predmetu gore opisanom ođpustiti izvolilo.

Jesam Vašeg visokorodija Pokornij
Toma Kovačević

---

¹⁰Rafaél Barišić (1796 – 1863), bosanski franjevac. Nakon svršetka višeg teološkog školovanja u Italiji vratio se 1830. i postao župnik, a dvije godine kasnije imenovan je biskupom i apostolskim vikarom za Bosnu i Hercegovinu. Njegovo imenovanje označilo je početak dugogodišnjeg spora između Vatikana i franjevačke provincije Bosna Srebrna. Detaljno je problematiku ovog sukoba razradio I. Kecmanović, Barišićeva afera, Sarajevo 1954.

PISMO TOME KOVAČEVIĆA ILIJI GARAŠANINU IZ SLAVONSKOG BRODA
26. VIII (7. IX) 1848. GODINE

Brod 26. Avgusta 848.

Vaše Visokorodije

Premilostivij Gospodine!

Aleksa Sarajlija Trgovac ovdašnji, koji je iz Pešte na Parobrodu pre 6 dana izišao, i ovamo preko Osëka sinoć došo, kazuje, da su Mađžari u najvećem strahu, jedno zbog hrabrosti Srba, a drugo zbog međusobnog razdora, koji je do toga stepena došo, da su ona lica koja su najviše u početku ovogodišnji peštanski volnenija dëjstvovala, su privrženicima svojim na polju Rakoš blizu Pešte iskupila se, i namislila 8. Septembra po rim. /skom kalendaru/ Republiku proglasiti. Ova Partija u početku radila je za slobodu, jednakost i bratstvo, a sada videći, da nije uspëla, želi sadane Pravitelstvo oboriti, i učiniti da svi ljudi jednako slobodni u ljubavi međusobnoj budu. Aleksa veli, da će nji do 110.000 u Rakošu iskupiti se, i da je tim povodom sva Pešta u neopisanom metežu. Sva Gvardija dobila je po 25 fišeka, i stoi pripravna odpor dati. One Turske vojske, koja je u Bosnu prošla kao što sam čuo cëlj je popisati vojnike Bosanske, koje Bošnjaci nisu hteli dati, da idu izvan otečestva, izvan Bosne povući. Pomenuta pak došavša vojska, kao eksekucija ostatće tamo i dalë.

O Banu nemogu ništa izvestno saznati. Odavde danas odlazi 200 centi kojekakve amunicije za u Tovarnik, a odande, kao što officiri svi kazuju u Mitrovicu. U ostalom to sam izvestno doznao, da se ovuda sve sa znanëm Carskim čini. Još u Beogradu kada sam bio, razumëo sam da je Pop Jevto – Jevstratije – kod konzula francuskog bio, o svemu šta je on tamo govorio, nadam se, da je M. B.¹¹ vaše visokorodije po mojem sovëtu izvestio.

G. Risto Mladenović Đumrukdžija, koji u Mitrovici Nemeckoj i noćiva, mnogo viče na Pravitelstvo naše, što ono samo lopove Srbima u pomoć šalë, a neće, kao što bi trebalo da im pomaže;¹² istij svakij čas stanë ovostranskij Srba kao sa svim opasno G. Kurtoviću u Šabac opisuje, ovaj pak isto rdavo stanë brižljivo razglašuje.

Ja odavde polazim preko Jasenovca, Dubice, Kostajnice i Siska u Zagreb i odande šta budem pisati ću.

Vašeg Visokorodija Pokornij
T. Kovačević

¹¹Matija Ban (1818 – 1903), književnik i političar. U Dubrovniku, gdje je rođen, pohađao vjerske škole, ali se nije zaređio, već je otišao u Malu Aziju, odakle se u ljeto 1844. doselio u Beograd i uključio se u Garašaninov krug. Obavljao je niz povjerljivih dužnosti za srbijansku vladu, a od 1861. nalazio se na čelu Pres-biroa. Autor velikog broja publicističkih i književnih radova. Njegova bogata ostavština nalazi se danas u Arhivu Istorijskog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu.

¹²Kneževina Srbija je već od lipnja i srpnja 1848. godine počela slati dobrovoljce u mađarsko-srpski sukob u južnoj Ugarskoj. U početku su to bili različiti besposličari i ljudi sumnjiva morala, ali kasnije u rat odlaze i srbijanski seljaci. O ovome problemu dosta izvora postoji u knjizi R. Petrović, Građa za istoriju srpskog pokreta u Vojvodini, I, Beograd 1951.

PISMO TOME KOVAČEVIĆA ILIJI GARAŠANINU IZ ZAGREBA
3. (15) IX. 1848. GODINE

Zagreb 3. Septem. /bra/ 848. Godine

Vaše Visokorodije

Premilostivij Gospodine!

Ja sam za nužno našao, da preko Zadra, Šibenika i proći mĕsta u Dubrovnik odem i na taj put danas polazim. Držim, da ću do 20 dana u Zagreb povratiti se, i preko Siska, Kostajnice, Dubice, Jasenovca, Gradiške, Broda i proći mĕsta na niže poći moći. Ako bi ja potrebovo što god, za mene mogo bi čovek raspitati u Jasenovcu kod Luke Kljaića, u Kostajnici kod Petra Ristića, u Zagrebu kod Kijanića secera u Tipogr. /afiji/ G./ospodina/ Gaja, u Gospiću kod Ristovića, u Zadru kod Profesora Petranovića, u Šibeniku kod Špire Popovića, i pr./oče/.

Ovamo je sinoć došo iz Crne Gore Milorad Medaković¹³, učitelj crnogorske dĕce u kome vladika najveće povĕrenĕ dosada polagao je. On želi ovde, ili u Vojvodini staniti se. Milorad pripoveda, da je gotovo izveštno, da će Turci na Pleme Pipersko od strane Albanezske udariti, i veli, da je toga radi Plemenu ovome nešto dĕbane dato.

Vladiki je preko mĕre žao, što se u stanju obranitelnom držati morao. Sa žalostću javiti moram, da će se naša stvar pokvariti, ako se dosadanji neutralitet neukine, i braći našoj iskrenost nedokaže se. Ja jedva čekam, da tamo dođem, i sve odkrijem, što nam sjajnu budućnost pokvariti i potračiti grozi. Ovo moje primĕčanje nije malodušije i nepouzdanĕ. Pre dva dana Bansko je Vijeće G. Gaju fiškalnu akciju diktiralo zbog poznate spletke Miloša Obrenovića, i tako sada Gaj mora se pravdati i prati, slĕdovatelno ili će sasvim opravdati se ili pasti. On se prvom nada. Ovde je Lenoar¹⁴. On se Gaju nedopada. Tako Gaj voobšće o francuzkoj i francuzkim ljudima misli, to jest da oni Slavjanske narode samo obmanjuju. Gaj misli, da će po sadanjim obstoateljstvima sudeći, u Turskoj živeći Slavjani, pod Austriju podpasti. Hrvati se samo u tome slučaju sojuzu sa Dalmaciom raduju, ako pod Hrvatsu i Bosna podpadne, jer vele da bi inače Dalmacija bez trgovine sa Bosnom, odveć siromašna bila; ovoga je mnĕnija vele i Preuzv./višeni/ Ban. Međutim ovde se i nemisli drugĕje, nego kad se pokore Mađari na Turke ići.

Javno ovo mnĕnije preterano vatrenog naroda i Turci graničeći sa Hrvatskom uviđaju, i čas pre želili bi se Hrvatima osvetiti, – no ovo učiniti neusuđuju se. Pokorno molim, da bi se pisma moja, koja tamo dolaze sačuvala. Kao što se i iz jučerašnji Hrvatskij Novina vidi Gaj se obtužuje i zato, da je u Pešti bio sa neprijateljima Narodnosti naše. Iz ovoga, i intrige Miloševe može se izvesti, da je Gaj ili sasvim karakter svoj okaljao, ili je Aristokracije ćelj, da Gaj ako i pravedan strada.

S visokopočitanijem jesam

Vašeg Visokorodija Pokornij

T. Kovačević

---

¹³Milorad Medaković (1823 – 1897), publicist i povjesničar. Rodom iz Like. Nakon školovanja otišao u Crnu Goru gdje je bio Njegošev tajnik. Godine 1848. došao u Zagreb i postao suradnik i urednik *Slavonskog Juga* i *Novina dalmatinsko-hrvatsko-slavonskih*. Poslije živio u Beogradu i Zemunu. Autor više knjiga o povijesti Crne Gore.

¹⁴Lenoir Zwierkowski, poljski emigrant, agent kneza Czartoryskoga u Beogradu 1842 – 43. godine. U vrijeme revolucije putovao po austrijskim i turskim zemljama radi širenja poljskih i francuskih političkih ideja.

IZVJEŠTAJ TOME KOVAČEVIĆA IZ KRAGUJEVCA 8. (20) X. 1848. GODINE (O stanju u Bosni i Hercegovini)*

Visokoslavno Pravitelstvo Premijlostivog Vladatelja Našeg Aleksandra Karađorđevića slědujući duhu vremena, i mudro sadašnja Jevropejska dviženija na polzu predragog mu Otečestva upotrebljujući; – dējstvovalo je poznatim načinom na zagranične u Austrijskom i Turskom Carstvu jednoplemenike svoje, da bi se od sna probudili, dugotrajućij jaram s umoreni ramena zbacili, i tako oblaškali sebi k onom stepenu blagostojanija, koi stepen svi izobraženi Jevrope sinovi koliko moralnom silom toliko i više s grdnim požertvovanijama, oružanom sirēč rukom od svoj ugnětatelja pravedno potražuju. – Blagorodno ovo predjavlěnog Pravitelstva dējstvaně osobito u Bosni i Ercegovini velikij je za budućnost plod princelo, počem je narod ovi varvarskim Azijatskim nasilijem strašno opustošeni preděla, u kome i ako je čuvstvo slobode zatupeło, ipak sa svim izrađeno i ugašeno nije, – sebe, svoje opredelenije, svoja prirodna prava i svoju za polučenje tij prava sposobnost blagotvornim ovakovim vlijanijem upoznao, pa prošlost svoju za sadašnjostću sravnivši uvidio, da on Narod nije rođen i od Boga samo zato stvoren da tuđinu život svoj na vėke u robstvo preda. Braća naša u predimenovanim zemljama počuvstvovala su veliku nuždu tesnog spojenija sa sestrom Srbijom, – osětila su, da negda slavni j a sada po predčelima razkomadanij, po zakonu razdvojenij i odavde proistekavšim žalostnim poslědicama razstrojenij Narod Srbskij po priměru ostali Jevropejski Naroda ima i pravo i dužnost u jedno tělo sliti se. Od mnogo vremena ponajviše pak od početka ovogodišne francuzske Revolucije dosta je narodnij sođelatelja sobrazno rodoljubivim naměrama svoj starěšina nemilostivoj Sudbini izložene Bošnjake i Ercegoce na predstojeću im sa varvarstvom borbu ne bez uspěha preugotovljavalo.

Žertve i staranije Pravitelstva, trud i požertvovanja Nėgovi ljudij, samo bi onaj dovoljno precěniti mogao, koi je kadar razsuditi kolika je to za sveobšću Srbsku budućnost polza, da su se mnogostručnim razdorima oduđene grane velikog Srbskog stabla bratskij sljubile, te da u svoj Bosni i Ercegovini, nema znatnijeg Srbina, koi u zvezde okivajućij zasluge Neumrlag Karađorđa nebi sa soveršenim uvěreněm od dijčnog Nėgovog Naslědnika tvrdo nadao se, da će on sa visokim svojim Sanovnicima graničće sa Srbijom Sonarodnike onim slobode suncem obasjati, s koi je nezaboravlěnij Roditelj Nėgov bledilo varvarskog nad Srbijom meseca razvedrio. Ovo oduševlenije, ovu božestvenu ideju srodni nam Bošnjaka i Ercegovaca u sadaněm velikom stepenu oddržati, vatra i rodoljubija među njima ioš većma podpirivati i zblagovremeno ovaj prostodušnij narod od ubitočnog Rusko-Mijailovog, od Austrijsko-Banovog i Tursko Mađžarskog upliva¹⁵ predohraniti držim da je neobhodima nužda i poglavita dužnost Srbskog Pravitelstva.

Da bi dakle dělovaně naše sistematičnij tečaj i nekij prirodnij pravac imalo, da bi se predizložena dužnost ispunila, i priněšeni kao i prineti se imajućij žertvi pod vėncem Slave uvěničao se potrebno je: a) po granici i u vnutrenosti ovi zemalja naročite Agente imati, ove u nečemu i podpomagati, uputstvovanija im izdavati i od nji nuždna izvěstija o svemu dobijati; – b) Tužbu protivu zuluma Turskog čeli shodno upotrebljavati; – v) Ljude iz čestopomenuti preděla u Srbiju dobegavajuće ioš sada tako razsporediti, da se u svako doba iskupiti i kud obstoateljstva zahtevala budu izaslati mogu; – g) Naše Agente na granici Dalmatinskoj i Hrvatskoj ioš sada opomenuti, da motre kako bi u slučaju rata izvěstno količestvo baruta za one krajeve naći mogli.

*Taj izvještaj nije naslovljen, nego na lijevoj margini prve stranice stoji samo datum i mjesto: 8. Oktobra 848. god. u Kragujevcu.

¹⁵Kovačević ovdje misli na utjecaj kneza Mihaila Obrenovića kojega povezuje s ruskom politikom, na utjecaj bana Josipa Jelačića i austrijske politike, te na mađarski i turski utjecaj na stanje u Bosni i Hercegovini.

I.

Osim što sa Srbske granice činovnici povjerenja Pravitelstva zaslužujući shodno dobivenim i u buduće izdavati se imajućim nastavljenijama – obvezuju se na Narod Bosansko-Ercegovackij dještvoovati. Za sada je preko mjere potrebno, da Pravitelstvo jedno osobito pri sebi Odjelenije ustroi, koje će javnozvaničnu dužnost odpravljajući tajno sa celim na Bosnu i Ercegovinu dještvovanem rukovati i sva Akta ovog predmeta za svaki slučaj hraniti. – Ovo oddjelenije ili Odbor neka postavi kao što je rečeno svoje Agente u Bosni i Ercegovini. Za ovakove Agente ja bi odma izabrao: Protu Dubrovničkog Đorđa Nikolajevića¹⁶, i Krstu Kulišića iz Vrljike Trgovca¹⁷, da iz Dalmacije na Ercegovinu i Bosnu, Luku Kljaića Trgovca iz Jasenovca¹⁸, da iz Hrvatske i Slavonije na Bosnu dještvouje. Ova tri Agenta sa ostalim dobroželateljima Naroda našeg, dužniće-du biti na onaj način Bošnjake i Ercegovce predugotvljavati, koji bi im se predpisao; dužni bi bili dalje o uspěhu svog rada uredna izvestija Odboru podnositi, kao i sve ono predlagati, što primjetili budu da obstojateljstva iziskuju. Naprotiv Odbor bi imao bez ikakvog podugovlačenja na podnešana mu izvestija i predloženija što za shodno nađe Agentima poradi upravljenja njini odgovarati. Da bi se ovaj troici teret olakšao, a ujedno rad malijim učinio mislim da nebi izlišno bilo nji u nečemu podpomagati. Kako je pak Protu Nikolajević osobitu revnost u ovom poslu pokazao, i toliko na Ercegovinu i Dalmaciju dještvoovao, da je sve što je Srbsko oživilo, i o Srbii najbolje misliti počelo, i kako je istij Nikolajević rado i ohotno za narod ove godine i od svoje sobstvenosti dosta potrošio, tako bi trebalo da mu se kao i inače važnom Srbskom Spisateljju, neka novčana nagrada izda, ili što bi njemu milije a i za Pravitelstvo poleznije bilo, da mu se u Srbskoj Tipografii ovogodišnji Magazin (djelo, koje on svake godine izdaje)¹⁹ bezplatežno pečatati daje, počem ovo djelo najviše o Bosni i Ercegovini i Dalmaciji piše, a i sada će kao što se iz objavljenja vidi zemljopisanije Ercegovine soderžavati. Primjetiti moram da ovaj vrljij Rodoljubac nije zahtevao nagradu, nego je samo zahtevao da se Pismonoši koji bi mu svake Nedelje iz Mostara u Dubrovnik izvestija od Ercegovčana donosio na nedelju po 1 t. sr. daje. Krsti Kulišiću Srbskom u Dalmaciji najvećem junaku samo u slučaju rata, trebalo bi dati Amunicije ili novaca da takovu kupi. On je u stanju i jednu znatnu četu ljudij iz Dalmacije u Bosnu prevesti, Turcima je tako strašan da Prostota vjeruje, da njegov hat po 2 akova vina na dan pije. Kljaiću pako koji može u svako doba kroz svu Bosnu putovati, ništa netreba davati osim putnog troška, koji bi zbog poznate jevtinoće u Bosni vrlo malo iznosio. Za vnutrenost u reči stojećii zemalja sljedujući Agenti mogli bi se postaviti: Joanikij Pamučina Kaluđer u Mostaru i Abdula Stevanović čatib vezirskij, u Sarajevu Špiro Rajković, u Travniku Sima Nikolajević, i u Banjoj Luci Toma Radulović. Svi ovi služili bi bezplatežno izuzimajući Abdulu kome bi za većma ga obvezati preko Prote Dubrovničkog po 2 – 3 talira mjesečno plaćati trebalo. Ako saizvoli viša vlast ja sam tog pokornog mnenija, da se jedan katolik koji se sada u kačestvu secera – slovoslagaatelja – u Tipografii Gajevoj nalazi u Banja Luku kao svoje mesto rođenja pošalje i odande na katolike dještvouje. On je dosta sposoban mladić i bez ikakvog fanatizma religioznog. Njemu bi trebalo, za naknadu službe, koju bi ostaviti morao, 4 – 5

¹⁶Đorđe Nikolajević (1807 – 1896), svećenik Srpske pravoslavne crkve. Paroh u Dubrovniku između 1833 – 1858. Urednik *Srbsko-Dalminskog Magazina* (1842 – 1861). Aktivan sudionik tajne organizacije za pripremu ustanka protiv Turaka 1849 – 1851. godine.

¹⁷V. Novak, Krsto Kulišić i dalmatinski pokret 1848, *Politika*, Beograd 6 – 9. I. 1937.

¹⁸Luka Klaić, trgovac u Jasenovcu. U tajnoj organizaciji za pripremu ustanka protiv Turaka 1849 – 51. obavljao dužnost jasenovačkog agenta zaduženog za nahije u zapadnoj Bosni.

¹⁹*Srbsko-Dalminski Magazin*, godišnjak Srba u Dalmaciji. Izlazio između 1836 – 1873. godine. Pokretač i prvi urednik bio je B. Petranović iz Zadra, a zatim Đ. Nikolajević, G. Petrović, Lj. Vojnović i N. Milaš.

talira mesečno izdavati, i ovo bi mu za sve troškove služilo. On kao poznat sa mladim u Bosni Sveštenicima mogao bi sadeljstvovati, da se i oni s nama u obščem Narodnom dčelu sojuze²⁰.

II.

Sve tužbe dosada predavane protivu Turaka iznaći, one koje se u originalu u Carigrad šalju kopirati, data zuluma Turskog kupiti, i sve to u osobenoj svezski /.../ hraniti treba, da se iz iste u slučaju rata Memorandum na Jevropu sočini i ovim uzrok rata opravda. Pored toga nužno je izvčstija sviju Agenata po na osob čuvati i po njima kad potreba iziskivala bude upravljati se. K ovim Aktama trebalo bi i dosadanja moja, kao i proči lica izvčstija, ako su u čelosti, pridodati, i u nekij red dovesti.

III.

Dosta veliko čislo ljudij koje iz sobstvenog pobuđenija, koje pak povodom dobiveni včsti da će Srbsko Pravitelstvo hristijane u Turskoj od iga osloboditi, dolaze u Srbiju. Ovi ljudi prijavivši se kome od Srbski Velikaša posle kratkog i bezuspješnog razgovora po Srbii, a sada i po vojvodini Srbskoj razilaze se i gube. Ovakovi ljudi gube nadeždu izbavljenja, a Pravitelstvo tu štetu trpi, što s jedne strane pada u kreditu, a s druge u slučaju potrebe nebi moglo iste ljude iskupiti i upotrebiti. Da bi se dakle od ovakovi ljudij kakva korist imala neče biti izlišno posredstvom /.../ okružni Načelničtava sve begunce Bosansko Ercegovaačke, koi su od lane u Srbiju dobegli popisati i taj popis upravljenja radi s pročim Aktama imati. U ovakovom spisku treba izločiti: Ime, Prezime, Mčsto rođenja, Najiu i Pašaluk, i uzrok prelazska u Srbiju. Dalč, sadanč mesto bavlenja i zanimanje. Ove begunce ako ne u svoj Srbii, a ono ioš u okružijama: Beogradskom, Valčvskom, Šabačkom, Podrinskom, Užičkom i Čaačanskom trebalo bi popisati, s tim, da im nebude slobodno u drugo okružije preseliti se bez osobite nužde, pa i to kada koi učini, da se u spisku zabeleži kuda je otišo. Naposlčdku otmčnije ljude koi se vide za buduća predprijatija sposobni, treba gdigod namčstiti, kako bi od privremenog zanimanija živiti mogli.

IV.

Ioš sada svojskij i ozbiljno trebalo bi ogorčenost Turaka Bosanski protivu Soldata Carskij podpaljivati, i na taj stepen dovesti, da se obe strane pobiju i tako Turci oslabе. Za ovo 7 meseci od kada se živčlč duh Naroda u Bosni i Ercegovini probuđuje tako je Narod u ovim predčllima uzavreo, da je već u više mčsta ugnčtateljima svojim odpor davati počeo. U tečeniju ovog dosta kratkog vremena Bosna i Ercegovina više je Srbiju upoznala i više na nju osnivati počela, nego ikada. – Srbija je za ovo malo vremena dverima sjajne budućnosti mnogo bliče pristupila, nego za sve godine preporođenja svog. No za polzovati se tako silnim uspčhom, nikad netreba s uma smetnuti, da je svo ovo sčma u suvu zemlju palo koju treba često polivati. Narod naš pretrpivši neizkazana nasilija i bede, kako posle kiše i grozne oluje sunce i tihu pogodu lasno očekuje, tako ioš lakše nadežda nčgova najmanjim sumničenčm obara se, i uničtožava. Upliv dakle stranij odvraačati, neprekidnim snoženjem i oduševljavančm začetu mladaču slobodu duha podranjivati, više je potrebno nego silnu vojsku protivu neprijatelja naoružavati.

²⁰Prema Kovačevićevu pismu Iliji Garašaninu iz Zagreba od 3. IX. 1848. proizlazi da se ovaj slovoslagač zvao Kijanić.

V.

Na posljednjem mom putovanju primjetio sam, da je Narod u Bosni i Ercegovini zato duhom klonuo bio, što ovo leto bez rata proteče, i premda sam i sam i preko Agenti naši kroz svu Bosnu i Ercegovinu shodnim načinom objavio, da dejatelno Srbsko Pravitelstvo sada Srbima u Vojvodini pomaže protivu Mađara, pa kada ovaj rat okonča, da će odma njegovo oslobođeně preduzeti; – ipak za obdržati ij u nadeždi nepokolebime, i tim načinom za ojačati duh njiov, svakim mogućim sredstvom treba ij uveriti da ćedu se želě njiove bezsumněno ispuniti.

VI.

Zarana treba kod Episkopa Kariovačkog u Hrvatskoj, Zadarskog u Dalmaciji i Konzula Dubrovačkog put otvoriti, da nam po krugu dejateljnosti svoje u pomoći budu.

Pisao

Toma Kovačević Bošnjak

Zusammenfassung

EINIGE BERICHTE DES TOMO KOVAČEVIĆ ÜBER DIE GEHEIME TÄTIGKEIT FÜR DIE SERBISCHE REGIERUNG AUS DEM JAHRE 1848

Damir Agičić

Während der Revolution von 1848-1849 entsandte der serbische Innenminister Ilija Garašanin seine Vertrauensleute zu Reisen in die Nachbarländer, damit diese wichtige Daten sammeln, um daselbst einen Aufstand und den Anschluß dieser Gebiete an das Fürstentum Serbien vorzubereiten. Mit dieser Aufgabe kam im Sommer 1848 der einstige bosnische Franziskaner Tomo Kovačević durch Kroatien, Dalmatien und Bosnien. Er benachrichtigte Garašanin über die politische Stimmung in der Bevölkerung und bei einzelnen wichtigen Persönlichkeiten. Nach seiner Rückkehr nach Serbien arbeitete er einen ausführlichen Bericht über den Stand in Bosnien aus. Aus seiner Korrespondenz ist die Verbindung Serbiens zu den französischen und polnischen politischen Kreisen, zwecks Lösung der Östlichen Frage, die Einmischung Serbiens in den ungarisch-serbischen Krieg in Südungarn (Serbische Vojvodina) zu erkennen, sowie das dauernde serbische Interesse Serbiens an einem Anschluß Bosniens und der Herzegowina, die Serbien als serbische Länder betrachtete.

Nach einer kurzen Einleitung, in der der Autor die wichtigsten Informationen über Tomo Kovačević gibt, bringt er drei ganze Briefe von Kovačević an Garašanin und einen Bericht über den Stand in Bosnien und in der Herzegowina. Die Dokumente, die sich im Archiv Serbiens in Beograd befinden, sind ursprünglich in kyrillischer Schrift verfaßt, wurden aber hier transliteriert, wobei aber die Julianische Datierung beibehalten wurde.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XLVI (1)

1993.

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb

Ivan KAMPUŠ, Zagreb

Tomislav RAUKAR, Zagreb

Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

TAJNIK REDAKCIJE

Ivica PRLENDER

LEKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Zagreb, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet

Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šaljite na navedenu adresu

Cijena ovog broja iznosi 60 kuna

Izdanje časopisa sufinancira

Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošićeva 8 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1994.